

مهدی مهریزی

گزارشی از میراث حدیث شیعه

به اهتمام

جمعی از دانشجویان دانشکده فنی

دانشگاه تهران

info@toraath.com

گزارشی از «میراث حدیث شیعه»

ابوالفضل حافظیان

فصلنامه علوم حدیث - شماره ۹

مشخصات کتاب:

میراث حدیث شیعه، به کوشش: مهدی مهریزی - علی صدراپی خوبی، چاپ اول: قم، مؤسسه فرهنگی دارالحدیث، ۱۳۷۷ش، دفتر اول، ۴۳۶ص، وزیری

گزارش:

حدیث، پس از قرآن کریم، بزرگترین منبع و مصدر معارف اسلامی است و از جهت گستردگی موارد و آثار مترتب بر آن، از اهمیت ویژه ای برخوردار است.

رسول اکرم(ص) و ائمه اطهار(ع) مسلمانان را به فراگیری و فهم و نشر و تبعیت از احادیث، ترغیب نموده، از آنان خواسته اند تا به حفظ، تدوین و تبلیغ و نشر آن همت گمارند.

از این رو، عالمان دینی، کتابت حدیث و صیانت آن از تحریف و تغییر را به روشی علمی و اصولی، وجهه همت خود ساخته، کتابها و رسائل بسیار و جلسات و محافل درسی فراوانی را به احیای احادیث اختصاص دادند و به مرور زمان، گسترش مباحث حدیثی سبب شد تا دانش هایی در دامن حدیث زاده شود که رسالت اصلی آنها حفظ و حراست از حدیث بود.

مجموعه علمی که حول محور حدیث نضج یافته و به تدریج کامل تر گشته، از مهمترین و گسترده ترین بخش های میراث علمی اسلام است و دین مبین اسلام از این جهت نیز برتری خود را بر سایر ادیان، نشان

داده است؛ چرا که چنین مصدر معرفتی گسترده و دقیقی در مذاهب دیگر به چشم نمی خورد و این از ویژگی های اسلام عزیز است.

در این میان، مذهب حقه تشیع، حظّ وافر و سهم بسزایی در بسط و نشر مباحث حدیثی داشته است؛ چرا که استمرار دوره عصمت، طبق عقیده شیعه، موجب شد تا تعداد احادیث و روایات شیعه، چند برابر روایاتی باشد که اهل سنت نقل کرده اند.

دانش هایی چون علم الحدیث (که متکفل تدوین و جمع و ضبط حدیث است)، علم مصطلح الحدیث و درایة الحدیث (شامل تاریخ حدیث و تألیف و آداب و شروط حمل و اقسام و انواع حدیث و آنچه مرتبط با متن و سند حدیث است) و علم رجال (که احوال راویان حدیث را بیان می کند)، همه در بستر حدیث زاده شدند.

تحقیق و تفحص در آثار گذشتگان و تتبع در منابع کتابشناسی و فهارس نسخ خطی و مصادر تاریخی، نمایانگر آن است که دانشمندان شیعی در حفظ و کتابت، تدوین و تبویب، تبلیغ و تدریس، و شرح و ترجمه حدیث، و نیز در رشته های مختلف علوم حدیث (چون رجال و درایه) تلاش های ارزنده ای داشته اند.

شیخ حر عاملی می گوید:

در زمان ائمه (ع) کتب حدیثی بسیاری تألیف شده که تعداد آنها متجاوز از شش هزار و ششصد کتاب است.^۱

پس از عصر حضور نیز این تلاش ها ادامه یافت و در زمینه های مختلف علوم حدیث، صدها کتاب و رساله گرانسنگ، محصول تلاش علمی دانشمندان و محققان شیعه در طی قرون متوالی بوده است؛ اما متأسفانه آمار آنچه به طبع رسیده، بسیار کمتر از تعداد کتب و رسائلی است که در علوم حدیث نگاشته شده است.

بخشی از میراث حدیثی شیعه، گرفتار تندباد حوادث روزگار شده و از میان رفته است و در کنار آن، بخشی از آن به همت دانش دوستان حفظ شده و عالمان فراوانی، سالهای متمادی از عمر خویش را صرف حفظ آن کرده اند تا این میراث را به دست نسل های بعدی برسانند. اکنون شناسایی و نشر این کتاب ها و رساله ها، رسالتی است بر دوش محققان و مؤسسات فرهنگی. بر اساس این ضرورت، مرکز تحقیقات مؤسسه

فرهنگی دارالحدیث، طرحی را برای شناسایی، تحقیق و تصحیح نسخ خطی در حوزه حدیث و علوم حدیث شیعه، تحت عنوان «میراث حدیث شیعه» به اجرا گذاشته است.

همچنین، یکی از برنامه های مرکز تحقیقات موسسه فرهنگی دارالحدیث، تدوین «فهرستگان نسخ خطی علوم حدیث» است که در این راستا، تقریباً از تمامی فهارس نسخ خطی کتابخانه های ایران، برگه نویسی صورت گرفته و برگه ها در موضوعاتی چون حدیث شیعه و حدیث عامه، دعای شیعه و دعای عامه، رجال شیعه و رجال عامه، درایه شیعه و درایه عامه، اجازات شیعه و اجازات عامه و... به ترتیب الفبایی، با لحاظ نمودن تاریخ کتابت نسخه ها تنظیم شده و در آینده ای نزدیک به دانش پژوهان و دوستداران معارف اسلامی تقدیم خواهد شد.

«میراث حدیث شیعه»، یکی از آثار و برکات ارزشمند این طرح عظیم پژوهشی است که به صورت دفترهای مستقلی منتشر می شود. در این دفترها، رساله های کوتاه یا بلندی که در حجم یک کتاب نیست، تصحیح و احیا می گردد.

گردآورندگان فاضل این دفاتر، همراه با همکاران علمی خود، برآنند که هر یک از دفترها را در پنج بخش سامان دهند. بخش های پنجگانه (طبق آنچه که در مقدمه دفتر نخست آمده) به قرار زیرند:

یک. متون حدیث: در این بخش، نسخه ها و رساله هایی که حاوی اربعین های حدیثی، کلمات قصار، گزیده های موضوعی و... باشد، جای می گیرند.

دو. شرح و ترجمه حدیث: رساله هایی که به شرح احادیث اختصاص دارند، یا ترجمه های کهنی که از پاره ای روایات صورت پذیرفته - چه به صورت نشر یا نظم - در این بخش جای خواهند گرفت.

سه. علوم حدیث: رساله هایی در زمینه رجال، مصطلح الحدیث، غریب الحدیث، اصول و قواعد فقه الحدیث و دیگر شاخه های علوم حدیث، در این بخش، مجال نشر می یابند.

چهار. اجازات: اجازاتی که در میان عالمان شیعی، محدثان و فقیهان مبادله شده و پشتوانه صحت و درستی نقلهاست - و امانتداری و دقت این بزرگان را در حوزه سنت معصومان(ع) نشان می دهد - در این قسمت قرار خواهند گرفت.

پنج. معرفی نسخه: نسخه های مربوط به رساله های حجیم که در حدّ یک کتاب اند، یا نسخه های تازه ای از کتب و رساله های چاپ شده که انتشار آنها بر اعتبار آن کتاب و رساله می افزاید، در این بخش معرفی خواهند شد.

پس از این مقدمه، دفتر نخست از این گرامی مجموعه را ورق زده، برگهای زیبای آن را به تماشا می نشینیم... بسم الله مجریها و مرسیها:

دفتر اول میراث حدیث شیعه، مجموعاً دوازده مقاله کوتاه و بلند را دربرگرفته است. طولانی ترین مقاله، «اجازات المحقق الکرکی» است که حدود نود صفحه از مجموعه را به خود اختصاص داده است و کوتاهترین آن، معرفی «نسخه ای کهن از نهج البلاغه» است که در کمتر از ده صفحه جای گرفته است. رساله های دیگر، همچون «الفوائد الرجالیة»، «ألقاب الرسول وعترته» و «الأربعون حدیثاً»، هر کدام در حدود پنجاه صفحه اند. در ابتدای بعضی از رساله ها تصویری از صفحات اول و آخر نسخه خطی رساله درج شده است، که شایسته بود این ابتکار درباره همه رساله ها انجام می شد.

در بخش اول (متون حدیثی)، سه رساله، در بخش دوم (شرح و ترجمه حدیث)، پنج رساله، در بخش سوم (علوم حدیث)، تنها یک رساله، در بخش چهارم (اجازات)، دو رساله و در بخش پنجم (معرفی نسخه) که بخش پایانی این دفتر است، یک مقاله درج شده است.

سر دفتر این مجموعه، رساله ای است به نام ألقاب الرسول و عترته که با تحقیق آقای سید علیرضا سید کباری، در صفحات ۱۵ تا ۸۱ به چاپ رسیده است.

رساله مذکور، یکی از بهترین رسائلی است که به روش محدثان اسلامی، به بیان فضایل و مناقب ائمه اطهار(ع)، با بهره وری از روایات و احادیث، پرداخته است.

محقق محترم، این رساله را از تألیفات قطب الدین راوندی (م ۵۷۳ق) دانسته و دلایل خود را در اثبات این انتساب، در مقدمه متذکر شده است. همچنین، در مقدمه محقق، حیات علمی قطب راوندی و مشایخ و شاگردان و تألیفات وی بیان شده و در تصحیح رساله، آیات و روایات در پاورقی به منابع ارجاع داده شده است. تصحیح و تحقیق این رساله، با استفاده از نسخه خطی شماره ۲۲۷۲ کتابخانه آیه الله مرعشی و نسخه چاپ شده در «مجموعه نفیسه»، صورت پذیرفته است.

رساله دوم با عنوان التعقیبات والدعوات اثر خامه عارف نامی، ابن فهد حلّی (م ۸۴۱ق) است که با تحقیق محمد جواد نورمحمدی، در صفحات ۸۳ تا ۱۰۲ آمده است.

مصحح در مقدمه ای کوتاه به بیان زندگی علمی و عرفانی مؤلف رساله پرداخته و متذکر شده است که رساله مذکور را با استفاده از نسخه های خطی، شماره ۵۶۵۱ و ۸۰۸۴ کتابخانه آیه الله مرعشی و نسخه چاپ سنگی (که در حاشیه «مکارم الأخلاق» طبرسی به چاپ رسیده) تصحیح نموده است. این رساله، دارای مقدمه ای کوتاه و نه فصل است.

رساله سوم از بخش اول (متون حدیثی)، یکی از آثار ارزشمند محدث شهیر عصر صفوی، ملا محمد تقی مجلسی (م ۱۰۷۰ق) است که الأربعون حدیثا نام دارد؛ این رساله را آقای علی صدرایی خوبی تصحیح نموده است که در صفحات ۱۰۳ تا ۱۴۰ قرار دارد.

محقق در مقدمه با دو شیوه کتابشناسی و نسخه شناسی، آثار علمی مجلسی را به اختصار شناسانیده و منابع شرح حال وی را با ذکر نشانی جلد و صفحه آنها، فهرست نموده است.

حدیث شریف «من حفظ عن أمّتی أربعین حدیثا...» موجب شده است که از دیر زمان، دانشمندان مسلمان کتابها و رساله های بسیاری به نام «اربعین» یا «الأربعون حدیثا» یا «شرح اربعین» مرقوم دارند که بخش مهمی از کتب حدیث فریقین را به خود اختصاص داده است. شایسته بود مصحح محترم در مقدمه، در این باره اطلاعاتی ارائه دهد تا جایگاه این رساله در میان نوشته های هم‌نوع آن، بیشتر مشخص گردد.

در این رساله، چهل حدیث از احادیث نبوی و علوی و احادیث صادقین و دیگر ائمه معصوم(ع)، با ذکر شماره، و هر حدیث در موضوعی خاص، جمع آوری شده است.

تصحیح این رساله از روی نسخه خطی شماره ۹۷۶۴ کتابخانه آیه الله مرعشی صورت گرفته است.

بخش دوم (شرح و ترجمه حدیث) با شرح حدیث من عرف نفسه، اثر خامه سید محمد مهدی تنکابنی (م ۱۲۸۰ق) شروع می شود. تحقیق این رساله را آقای مهدی مهریزی به عهده داشته و رساله در صفحات ۱۴۱ تا ۱۷۲ آمده است.

حدیث شریف «من عرف نفسه...» از غرر احادیث است که مورد توجه بسیاری از دانشمندان شیعه و سنی قرار گرفته و دهها شرح بر آن نگاشته شده و وجوه مختلفی در معنای آن بیان گردیده است. مصحح در مقدمه، نام ۲۵ رساله مستقل را در شرح حدیث مذکور آورده است.

تنکابنی در شرح حدیث شریف، هفده وجه از وجوه و معانی این حدیث را بر شمرده است.

تصحیح این رساله براساس نسخه شماره ۵۶۹۵ کتابخانه آیه الله مرعشی انجام شده است.

رساله پنجم، به نام شرح حدیث نقطه، از آثار صائن الدین ابن ترکه اصفهانی، از دانشمندان مشهور قرن هشتم و نهم هجری است که با تحقیق آقای علی فرخ، در صفحات ۱۷۳ تا ۱۹۰ جای گرفته است.

جمله معروفی به امام علی (ع) نسبت داده شده که آن حضرت فرموده است: «أنا النقطة التي تحت الباء». در معنی این جمله، مطالب مختلف و شروح متعددی به رشیه تحریر درآمده است که یکی از مهمترین آنها - که به فارسی و به سبک عرفانی نگاشته شده - رساله مذکور است.

مصحح محترم، نسخه خطی شماره ۳۰۳۵ کتابخانه آیه الله مرعشی را اصل قرار داده و از دو نسخه دیگر (نسخه خطی شماره ۱۰۱۲ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران و نسخه خطی شماره ۳۲۶ دانشکده ادبیات دانشگاه تهران) نیز در تصحیح رساله استفاده نموده است.

رساله ششم و هفتم، دو ترجمه منظوم از احادیث است که هر دو از آثار شاعر خوش ذوق قرن دهم هجری، عادل بن علی بن عادل خراسانی است. این دو رساله، یکی با نام زبدة الأخبار در صفحات ۱۹۱ تا ۲۱۱ و دیگری با عنوان ستین عادل در صفحات ۲۱۲ تا ۲۳۰ آمده است.

تصحیح هر دو رساله یاد شده، با استفاده از نسخه خطی شماره ۱۰۰۳ کتابخانه آیه الله مرعشی، انجام یافته است.

«زبدة الأخبار» که تصحیح آن توسط ابوالفضل حافظیان صورت پذیرفته، شامل نظم ۴۱ حدیث از احادیث نبوی است. مصحح، در مقدمه، بحثی راجع به تدوین صد کلمه ها و چهل حدیث ها و نیز نظم احادیث به میان آورده و در ضمن شمارش آثار عادل خراسانی، به کتابشناسی و نسخه شناسی رساله هایی که در نظم «صد کلمه» جاحظ و «نثر اللثالی» بوده، پرداخته است.

تحقیق رساله «ستین عادل» را آقای حسین گودرزی به انجام رسانده و در پاورقی، به منابع احادیث نبوی که در رساله مذکور آمده، اشاره نموده است.

رساله هشتم که آخرین رساله از بخش دوم (شرح و ترجمه حدیث) است، ترجمه دعای صباح از سید محمود جامی است که با تحقیق سید محمد رضا حسینی در صفحات ۲۳۱ تا ۲۵۲ به چاپ رسیده است.

محقق، این رساله را از روی نسخه های خطی شماره ۳۸۶ و ۶۵۴۳ کتابخانه آیه الله مرعشی تصحیح نموده و در مقدمه، ضمن برشمردن یازده شرح و ترجمه دعای صباح، گفته است که از مؤلف این رساله، شرح حالی در کتب تراجم به دست نیاورده است.

مترجم، دعای صباح را به ۷۸ عبارت تقسیم نموده و ابتدا کلمات هر عبارت را معنا کرده و سپس معنای کامل آن عبارت را آورده است.

در بخش سوم میراث حدیث که به علوم حدیث اختصاص دارد، رساله الفوائد الرجالیة از مؤلفی ناشناخته ارائه شده است. این رساله به زبان عربی و مؤلف آن از تلامذه ملا علی کنی است. محقق و مصحح این اثر، آقای محمد حسین مولوی است که با تصحیح دقیق، این رساله را در صفحات ۲۵۳ تا ۳۰۸ آورده است.

این رساله از روی نسخه شماره ۴۲۱۶ کتابخانه آیه الله مرعشی تصحیح شده و محقق محترم در مقدمه ای کوتاه به اهمیت علم رجال و بیان موضوعات «الفوائد الرجالیة» پرداخته است. این رساله از پنج مقدمه تشکیل یافته و برخی مقدمات، شامل تنبیهات و فصولی چند می باشند.

مصحح، فهرستی از کتب منابع خویش را - که در تصحیح رساله بدانها رجوع نموده - نیز ارائه داده است.

رساله نهم إجازات المحقق الكركی است که با تحقیق آقای محمد حسون، در بخش چهارم میراث حدیث (إجازات)، در صفحات ۳۱۱ تا ۴۰۰ جای گرفته است. آقای حسون، پیش از این، آثار محقق کرکی را تصحیح نموده و در چند مجلد به چاپ رسانده است و در اینجا دو اجازه به محقق کرکی و پانزده اجازه کوتاه بلند از محقق کرکی را آورده است و به گفته ایشان، شمار اجازاتی که محقق کرکی از اساتید خود دریافت داشته و اجازاتی که به تلامذه خود داده است، بیش از این می باشد. محقق در مقدمه، اطلاعات خود را راجع بدین موضوع درج کرده است.

رساله دهم، زندگی نامه خود نوشت شیخ آقا بزرگ تهرانی است که با تصحیح و تحقیق استاد سید احمد حسینی اشکوری، در صفحات ۴۰۱ تا ۴۲۸ به چاپ رسیده است.

علامه بزرگوار و پژوهشگر پر تلاش، شیخ آقا بزرگ تهرانی، از چهره های بسیار مشهوری است که با آثار گرانقدر خود، خدمات شایانی به محققان و دانشمندان تقدیم داشته و سالهای پر برکت عمر طولانی خود را صرف معرفی آثار علما و فضلاء مسلمان و شیعی عصرهای مختلف نموده است. ایشان در امر اجازه نیز بزرگترین شیخ اجازه معاصر است؛ به طوری که گفته می شود چهار هزار طالب علم از او اجازه روایت دریافت کرده اند.^۲

پایان بخش این دفتر، معرفی نسخه ای کهن از نهج البلاغه است، که به قلم آقای ابوالفضل عرب زاده در صفحات ۴۳۱ تا ۴۳۶ به انجام رسیده است. با این مقاله، بخش پنجم (معرفی نسخه) و نیز دفتر نخست به پایان می رسد. نسخه مورد بحث، نسخه ای نفیس از نهج البلاغه است که در قرن ششم هجری تحریر شده و به شماره ۶۵/۳۶ در کتابخانه آیه الله گلیایگانی نگهداری می شود.

در خاتمه، نکاتی را که به خاطر راقم سطور رسیده است، متذکر می شوم:

۱- لازم است در تصحیح و تحقیق و ویرایش رساله ها و مقالات، از یک روش صحیح و متقن و یکسان پیروی گردد تا تعدد مصححان، موجب اختلاف فاحش در چگونگی تصحیح و تحقیق رساله ها نگردد.

۲- اکثر رساله‌هایی که در دفتر اول احیا گردیده‌اند، متعلق به یکی از کتابخانه‌های قم‌اند؛ اما ضروری به نظر می‌رسد که برای غنای بیشتر مجموعه، از سایر گنجینه‌های کتب خطی نیز استفاده گردد.

۳- غالباً رساله‌ها از روی یک نسخه خطی تصحیح شده‌اند؛ در حالی که در تصحیح، حداقل باید دو نسخه خطی از یک رساله مورد استفاده قرار گیرد؛ البته در مواردی که نسخه‌ای منحصر به فرد باشد، چاره‌ای نیست.

۴- با توجه به تعداد زیاد رساله‌های حدیثی چاپ‌نشده و امکانات محدود چاپ و نشر، به نظر می‌رسد رساله‌ها و کتابهایی که از جهت محتوا و قدمت و دیگر جهات، دارای مزیت بیشتری هستند، باید در اولویت قرار گیرند.

۵- لازم است فهرست تفصیلی ابواب و فصول رساله‌ها در اول یا آخر مجموعه درج شود. مثلاً رساله اول این دفتر (ألقاب الرسول و عترته)، دارای ابواب و فصولی است که درج فهرست آن، در یافتن سریع‌تر مطالب مؤثر می‌بود.

۶- در بخش معرفی نسخه‌های خطی، می‌توان نسخه‌های بیشتری (از کتب مربوط به علوم حدیث) را گزارش نمود؛ مثلاً این امکان وجود داشت که در همین شماره، نسخه‌های مهم نهج البلاغه موجود در کتابخانه آیه‌الله گلپایگانی معرفی شود و یا تعداد مقالات ارائه شده در این بخش، افزایش یابد.

امید است این گرامی دفتر، با استفاده از اندیشه کارشناسان و دانایان علوم حدیث، روز به روز پربارتر گردد و دیر پاید و عددش از اربعین‌ها درگذرد و گردآورندگان و مصححان فرزانه آن، مصداق حدیث شریف نبوی «من حفظ عن امتی اربعین حدیثاً...» قرار گیرند.

پی نوشت:

۱. وسائل الشیعه، ج ۳، ص ۱۶۵

۲. یکی از اجازه گیرندگان از علامه تهرانی، شیخ اجازه ما، مرحوم علامه سید عبدالعزیز طباطبایی است که همچون علامه تهرانی در حوزه کتابشناسی و تراجم شیعه، زبانزد عام و خاص است.